

Occident (Correcció Boratín 19), Barcelona: Haiael Dalmat, editor 2012, 302 pp. [+ 32 pp. no numerades de fotografies].

Joan Fuguet i Carme Plaza són dos reconeguts especialistes en l'estudi de l'Orde del Temple. Han escrit conjuntament o per separat nombroses obres d'investigació sobre aquest Orde, i ara, amb motiu del 700 aniversari de la sentència del concili de Viena del Delfinat (1312), ens ofereixen aquesta obra de síntesi per tal de «posar al dia la història de l'Orde a partir de la gran quantitat de noves publicacions que han vist la llum els darrers anys» (p. 5). Entre aquestes recents i no tan recents publicacions, destaquen les signades per Joaquim Miret i Sans, Alan Forey, M. Louise Bulst-Thiele, Nicole Bériou i Philippe Josserand, entre altres. Els autors, doncs, estudien el Temple «com un element integrat dins l'esdevenir històric en què es desenvolupa» (p. 6). El context econòmic, polític, religiós, cultural ajuda a comprendre millor la significació del Temple. Fuguet i Plaza s'acosten a l'Orde a través de la seves manifestacions concretes: l'arquitectura, l'art, la vida quotidiana, la llengua.

El llibre s'estructura en una *Introducció* (pp. 5-8), dotze capítols (pp. 9-239), unes *Conclusions* (pp. 241-245), cinc apèndixs (pp. 247-255), la *Bibliografia* (pp. 257-274), l'*Índex de noms* (pp. 275-295) i, finalment, el *Sumari* (pp. 297-301). Nombrosos plànols, mapes, dibuixos i sobretot les fotografies d'edificis i objectes artístics (16 pàgines no numerades entre les pp. 64 i 65 i 16 més entre les pp. 240-241) enriqueixen el llibre. Però anem a pams. Després d'unes pàgines introductòries destinades a fixar els objectius de l'estudi i exposar la metodologia i els precedents, el lector es troba amb un primer capítol, intitulat *Les croades i els ordes militars* (pp. 9-27), que tracta del context històric del naixement de l'Orde del Temple: les diverses croades (segles XI-XIII), els ordes militars universals (de l'Hospital, del Sant Sepulcre) i els ordes militars «territorials» (Teutònics, de Sant Tomàs d'Acre o, a la Península Ibèrica, els de Calatrava, Alcàntara, o el de Sant Jordi d'Alfama a casa nostra, per posar alguns exemples). El segon capítol, *L'Orde del Temple* (pp. 29-46), explica l'origen del Temple a Jerusalem, entorn del Sant Sepulcre, en els primers anys del segle XII, amb la missió de protegir els pelegrins que arribaven a Terra Santa. L'any 1120 el Temple fou reconegut oficialment en el Concili de Nablus, i el 1129 fou aprovada la regla, inspirada per sant Bernat, en el concili de Troyes (França). Sant Bernat, a instàncies del primer mestre de l'Orde, Hug de Payens, va redactar el *De laude novae militiae*. Des d'aquest moment el nou orde es difongué ràpidament i anà aconseguint privilegis: dependre directament de l'autoritat del Papa, tenir capellans propis, exempció de pagar els delmes, poder de fer col·lectes i demanar almoines (Innocenci III, 1139); permís per a celebrar missa una vegada a l'any en llocs no autoritzats (1143) o tenir cementiris (1198). En aquest segon capítol els autors presenten la regla (i particularment la Regla catalana) i l'organització jeràrquica: els frares (capellans, cavallers, sergents) i les diverses formes d'associació. El següent capítol, *Religiosos* (pp. 47-60),

exposa la dimensió estrictament religiosa del Temple: descriu les capelles, la litúrgia, la devoció als sants (especialment a sant Jordi) i a la Mare de Déu, el culte a les relíquies i la iconografia i la simbologia religiosa. El capítol quart, *Senyors de la guerra* (pp. 61-74), analitza la dimensió militar de l'Orde: l'armadura, l'arnès, les operacions estratègiques, els ginys de guerra, les armes. El capítol *El Temple a la Corona d'Aragó. La formació de les comandes* (pp. 75-111), descriu la progressiva presència del Temple per terres catalanes. Des del moment en què Ramon Berenguer féu donació del castell de Granyena (1130) i de Barberà (1131-1133), les comandes a Catalunya, València i Mallorca s'aniran multiplicant. Un capítol, *Formació i explotació del patrimoni* (pp. 113-134), és dedicat als aspectes econòmics: les donacions, adquisicions i explotació de terres, les activitats agrícoles i ramaderes, el comerç i els negocis financers i urbanístics. El capítol setè, *La vida i la mort a les comandes* (pp. 135-151), descriu la vida quotidiana, les hores d'oració, les cerimònies principals (admissió a l'Orde, rituals funeraris), la biblioteca i la formació dels frares templers. El capítol següent, *Arquitectura dels Templers o arquitectura templera?* (pp. 153-182), analitza la tipologia dels edificis, els castells, les fortaleses, els palaus urbans, les comandes rurals, les esglésies parroquials, i acaba amb la pregunta de si existeix una «arquitectura templera». Els autors hi responen de la manera següent (p. 180): «Cal distingir entre “arquitectura dels templers” i “arquitectura templera”. El primer terme es refereix als edificis que foren construïts totalment o parcial pels frares del Temple, mentre que el segon pressuposa una manera de construir pròpia i específica de l'Orde. La realitat s'atansa més al primer concepte, ja que parlar d'arquitectura templera en el mateix sentit en què es parla, per exemple, d'arquitectura cistercenca o franciscana, seria atribuir-li unes característiques particulars que no posseeix. En els estudis fets sobre arquitectura i art del Temple no s'hi han pogut trobar uns criteris conceptuals i formals que permetin d'emetre un qualificatiu genèric; els únics trets que es podrien atribuir a l'arquitectura dels templers són el seu caràcter eminentment pràctic, adaptat a les necessitats de l'Orde, i la seva integració dins la tradició arquitectònica del país en què es manifesta» (p. 180). El capítol novè, *Art, escultura i pintura* (pp. 183-192), és dedicat específicament a l'escultura ornamental, als grafitis, a la pintura mural, a la pintura sobre taula. El capítol següent, *La fi del temple* (pp. 193-213), tracta dels darrers anys dels Templers: el context d'enfrontament entre el rei de França i el Papa, les repercussions de la caiguda de Sant Joan d'Acre, la butlla de suspensió del Temple (*Vox in excelso*, del 22 de març de 1312), les acusacions de corrupció, el debat entorn la seva culpabilitat. El capítol onzè, *L'herència dels templers en la llengua i la literatura* (pp. 215-224), ressegueix la pervivència de vocabulari típicament templer en la toponímia (Temple, cavalleria, mesó/masó...) i la presència de temàtica templera en la literatura de l'època (trobadors, grans cròniques) i posterior (novel·la històrica). Finalment, el darrer capítol *Símbols i mites* (pp. 225-239), a cavall de la història i de la mitografia, analitza alguns tòpics: capelles de planta circular, construccions fantàstiques d'edificis, tresors, coneixements secrets, rituals màgics. «La seva herència»,

remarquen els autors, «no s'ha de buscar en llegendes ni en interpretacions esotèriques sinó en els seus monuments, en la seva abundant documentació i en la toponímia, que encara ens els recorda» (p. 245).

Els cinc apèndixs contenen l'arbre genealògic dels sobirans de Catalunya i Aragó (p. 249), la llista dels Grans Mestres de l'Orde (p. 250), els mestres de la Província Catalano-aragonesa (p. 251), els lloctinents del mestre provincial (pp. 252-253), les comandes i dependències (sots-comandes) de Catalunya, Mallorca, València, Aragó i Navarra (pp. 254-255).

En resum, una magnífica síntesi sobre els Templers, rigorosa, molt ben documentada, amb abundant bibliografia, però, clara i llegívola. Les 32 pàgines de fotografies (de Joan Fugueta), de gran bellesa artística, molt ben escollides, confereixen al llibre un indubtable valor afegit. En el decurs de les pàgines del llibre els autors saben presentar aquella «nova forma d'espiritualitat», molt pròpia i típica d'unes circumstàncies històriques irrepetibles, amb els «elements contradictoris» que contenia i que al cap i a la fi van dur aquest Orde a la seva supressió, després, això sí, d'un segle d'expansió. La creu i l'espasa no combinen bé.

És, doncs, un llibre molt recomanable per a tots aquells que volen endinsar-se, amb informacions de primera mà, i deixant de banda els prejudicis típics i tòpics, en l'espès bosc de la història d'aquest Ordre que tan arrelà a casa nostra. Per molts anys!

Jaume Mensa i Valls

El Eucologio Barberini Gr. 336, Introducció i traducció J. Urdeix (Cuadernos Phase 215), Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica 2013.

En els anys 1950-1960, a les nostres terres, els qui s'interessaven per a formar-se en la coneixença de les litúrgies cristianes amb l'estudi directe de les més antigues fonts occidentals i orientals es trobaven amb l'impàs de no poder-hi accedir. Calia anar a les edicions crítiques de finals del segle XIX i principis del segle XX, obres pràcticament absents de les nostres biblioteques civils i eclesiàstiques, excepte la gran biblioteca monàstica de l'Abadia de Montserrat, que des del temps que fou dirigida pel pare Antoni Tobella, en els anys vint, assolí posar-se al dia en les ciències eclesiàstiques. Les dificultats començaren a reduir-se quan en la dècada dels seixanta-setanta, gràcies als avenços tipogràfics, aparegueren les nombroses edicions facsímils que posaren a mans dels investigadors molts d'aquests textos, amb preus força raonables. Paral·lelament, l'Institut Superior de Litúrgia de la Facultat de Teologia de Catalunya iniciava la publicació dels quaderns «Testimonis Litúrgics» amb l'edició al català de l'avui tan discutida *Tradició Apostòlica* d'Hipòlit de Roma, l'any 1972, per l'antiquíssima i venerable *Didaché* i altres textos. El seu objectiu era posar a l'abast dels estudiants de la Facultat de Teologia, en versió catalana i amb breus comentaris, tots aquests textos, en un moment en què els